

Vermogensrechten en hun objecten

Jaap Hage

Universiteit Maastricht

Recentelijk verscheen van de hand van J.C. van der Steur in de Recht en Praktijk-reeks het boek *Grenzen van rechtsobjecten*.¹ De centrale vraagstelling is wanneer objecten voorwerp kunnen zijn van (intellectuele) eigendomsrechten. In deze bijdrage zal ik, geïnspireerd door dit boek, aandacht besteden aan enkele algemene begrippen van het goederenrecht, te weten de begrippen ‘goed’ en ‘zaak’ en - in dit kader - aan de rol van begripsvorming in recht en rechtswetenschap. In paragraaf 1 stel ik de objecten van vermogensrechten aan de orde en betoog ik dat prestaties geen rechtsobjecten zijn en dat bezit zowel op zaken, als op (andere) rechten kan rusten. De paragrafen 2 en 3 zijn gewijd aan begripsvorming in het recht, met de nadruk op de functies van begrippen als bouwstenen van het positieve recht en als schakels in juridische redeneringen. Op grond hiervan formuleer ik een aantal voorwaarden voor het zinvol hanteren van een juridisch begrip. In paragraaf 4 trek ik, door toepassing van deze voorwaarden, de conclusie dat het begrip goed in aanmerking komt om uit het Nederlandse vermogensrecht te worden verwijderd. In paragraaf 5 ga ik kort in op een ander aspect van de begripsvorming, te weten de begripsomvang en de criteria die een rol kunnen spelen bij het bepalen van de begripsomvang. In paragraaf 6 sluit ik deze bijdrage af met enkele korte beschouwingen over de Duitse en Engelse benadering van de rechtsobjecten.

1 De objecten van vermogensrechten

Binnen het goederenrecht spelen vermogensrechten een centrale rol. De absolute vermogensrechten hebben een ‘object’ waar het recht op rust. Dat is heel duidelijk bij het eigendomsrecht, dat rust op een zaak, maar ook andere absolute vermogensrechten hebben een dergelijk rechtsobject, zoals het auteursrecht dat rust op een werk (art. 1 Auteurswet) en het octrooi dat rust op een uitvinding (art. 2 Rijksoctrooiwet 1995). We noemen datgene waar een absoluut vermogensrecht op rusten het *object* van dit vermogensrecht, ofwel het *rechtsobject*. Het zal duidelijk zijn dat rechtsobjecten niet perse materieel van aard hoeven te zijn.

1.1 Prestaties zijn geen rechtsobjecten

Op het eerste gezicht lijken ook de relatieve vermogensrechten, ofwel de vorderingsrechten een rechtsobject te hebben, in de vorm van de prestaties die opgeëist kunnen worden. Toch is dit niet het geval; de prestatie is geen rechtsobject, althans niet in de zin waarin zaken, werken en uitvindingen rechtsobjecten zijn.²

Op een heel abstract niveau kan men onderscheid maken tussen concrete ‘dingen’ in ruime zin en soorten.³ Dingen in deze ruime zin worden in de taal aangeduid door middel van zelfstandige naamwoorden en eigennamen. Voorbeelden zijn fysieke objecten (zaken), subjectieve rechten, rechtsplichten verbintenissen, getallen, personen, landen, volksvertegenwoordigingen, tijdstippen, merken, uitvindingen, software en wetenschappelijke theorieën. Alle dingen bestaan in de tijd en materiële dingen bestaan ook in de ruimte.

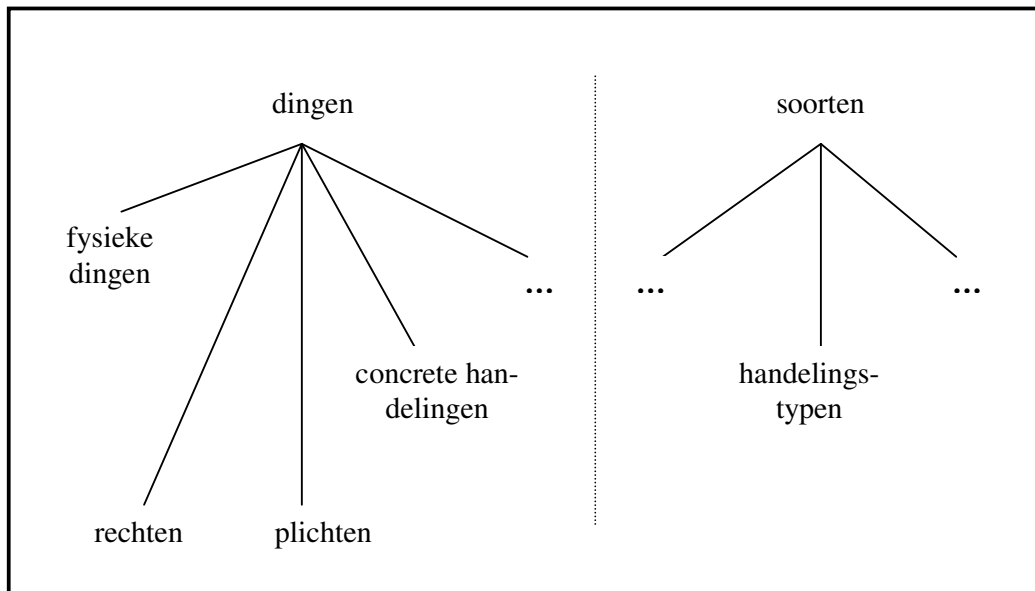
Alle dingen behoren tot één of meer soorten. Zo zijn mijn exemplaren van de twee algemene delen van de Asser-serie species van de soort ‘boek’, maar ook van de soorten ‘materieel voorwerp’ en ‘eigendom van Jaap Hage’. Soorten kunnen bestaan zonder dat er concrete species van zijn. De soort ‘dodo’ is daar een voorbeeld van, omdat de vogelsoort der dodo’s is uitgestorven. In tegenstelling tot dingen, leiden soorten een tijdloos bestaan.

¹ J.C. van der Steur, *Grenzen van rechtsobjecten. Een onderzoek naar de grenzen van objecten van eigendomsrechten en intellectuele eigendomsrechten*, Deventer: Kluwer 2003.

² In deze zin ook Van der Steur, a.w., 26.

³ Dit is in essentie het klassieke filosofische onderscheid tussen particularia en universalia.

Een voor het recht belangrijke soort is die van de handelingstypen. Handelingstypen zijn soorten gedragingen die eventueel kunnen plaatsvinden. Elke concrete gedraging, die echt heeft plaats gevonden, is een instantie van één of meer handelingstypen. Voorbeelden van dergelijke handelingstypen zijn wandelen, zorg betrachten, doden, € 300,- betalen aan de rechthebbende van een bepaald vorderingsrecht, en een rechtsvordering instellen. Concrete handelingen zijn steeds in het heden of verleden gesitueerd, nooit in de toekomst, want over toekomstige dingen is nooit meer bekend dan het soort (eventueel de soorten) waartoe ze behoren.⁴ Omdat handelingstypen soorten zijn, zijn het, in tegenstelling tot individuele handelingen, geen concrete dingen.⁵

Het onderscheid tussen concrete dingen en handelingstypen kan worden gebruikt om het verschil aan te geven tussen rechtsobjecten en de prestaties die het voorwerp zijn van rechtsvorderingen. Rechtsobjecten zijn steeds concrete, zij het niet altijd materiële, dingen, terwijl prestaties steeds handelingstypen zijn. Let wel: prestaties zijn handelingstypen, nooit concrete handelingen. Een prestatie is een soort handeling die de debiteur moet verrichten. Dit wil zeggen dat de handeling die de prestatie uitmaakt (dat kan ook betalen en nalaten zijn) nog niet is verricht. Die handeling bestaat nog niet. In de verbintenis is slechts aangegeven wat de aard van de nog te verrichten handeling is. Met andere woorden, de verbintenis heeft betrekking op een handelingstype. De concrete gedraging waarmee de verbintenis wordt nagekomen dient een instantie te zijn van dit type.

Als prestaties handelingstypen zijn, zijn ze niet het resultaat van een verbintenis of van een verbintenisscheppende gebeurtenis.⁶ Dat een prestatie niet het resultaat van een verbintenis is, volgt al direct uit het gegeven dat een verbintenis geen gebeurtenis is, terwijl alleen gebeurtenissen tot resultaten kunnen leiden. Ten aanzien van verbintenisscheppende gebeurtenissen ligt het iets ingewikkelder. Deze gebeurtenissen scheppen weliswaar concrete verbintenissen

⁴ Terzijde: dit geldt ook voor toekomstige goederen, die anders dan tegenwoordige goederen nooit echte dingen kunnen zijn. Tegenwoordige en toekomstige goederen zijn heel verschillende 'dingen', met name omdat toekomstige goederen in het geheel geen dingen zijn.

⁵ Het onderscheid tussen handelingstypen en concrete handelingen werd, voor zover mij bekend, voor het eerst nadrukkelijk gemaakt voor Von Wright. Vergelijk diens *Norm and Action*, London: Routledge and Kegan Paul 1963, 36.

⁶ Anders: Van der Steur, a.w., 26.

en die verbintenissen betreffen handelingstypen, maar deze handelingstypen zijn tijdloos en zijn voor hun bestaan onafhankelijk van verbintenissen die als concrete dingen in de tijd zijn gesitueerd. Een handelingstype kan het voorwerp zijn van vele verbintenissen, maar ook van verbodsbepalingen in het strafrecht, of van voorwaarden verbonden aan beschikkingen. De prestatie zelf is als handelingstype dus niet het resultaat van een verbintenisscheppende gebeurtenis.

De *verplichting* om de prestatie te verrichten is daarentegen wel het resultaat van de gebeurtenis welke deze verbintenis en daarmee de verplichting in het leven heeft geroepen. Een dergelijke verplichting is een concreet, zij het immaterieel, ding. Maar zo'n verplichting is niet het object van een vorderingsrecht, maar veeleer de andere zijde van de rechtsverhouding waarvan het vorderingsrecht de ene zijde is.

1.2 Eigendom en zaken

Volgens art. 3:1 BW zijn er twee soorten goederen, te weten zaken en vermogensrechten. Zaken zijn volgens art. 3:2 BW de voor menselijke beheersing vatbare stoffelijke objecten en volgens art. 5:1 lid 1 BW zijn ze het object van een bepaald soort vermogensrechten, te weten de eigendomsrechten. Dit wil zeggen dat goederen deels bestaan uit eigendomsrechten (als subgenus van de vermogensrechten) en deels uit de objecten van deze eigendomsrechten. Zo zijn zowel een boek als het eigendomsrecht op dit boek, goederen. Het zijn bovendien verschillende soorten goederen, want ze behoren tot verschillende subgenera van de genus goed. Desalniettemin worden een zaak en het eigendomsrecht op deze zaak vaak vereenzelvigd.⁷

In de Toelichting Meijers bij het Burgerlijk Wetboek worden twee argumenten genoemd waarom het zinvol zou zijn om in het BW zaken en (eigendoms)rechten onder de noemer van goederen samen te nemen en aldus op een bepaald abstractieniveau te vereenzelvigen. Het eerste argument luidt dat dit zou aansluiten bij het spraakgebruik. Het andere argument luidt dat, als men zaken niet als goederen zou beschouwen, men zou moeten spreken van bezit, vruchtgebruik en beheer van de eigendom van een zaak, in plaats van de zaak zelf. Hiermee zou men het feitelijke aspect van dit bezit, vruchtgebruik en beheer miskennen.⁸

Het eerste van deze twee argumenten is naar mijn mening niet zo overtuigend. Rechtsbegrippen zijn vaak preciseringen van begrippen uit het dagelijks spraakgebruik en hebben daardoor net iets andere toepasselijkheidsvoorwaarden dan de overeenkomstige begrippen in het dagelijks spraakgebruik. Dat is geen voldoende reden om deze technische begrippen niet te hanteren en ook niet om in het juridisch spraakgebruik steeds twee varianten te onderscheiden, te weten de juridisch-technische betekenis en de 'gewone' betekenis. In het recht hebben veel begrippen nu eenmaal een specifiek juridische betekenis en daarmee moeten juristen leren leven (en daarvan leven ze ook vaak).

Het argument dat taalkundige constructies als 'overdracht van de eigendom van een zaak' wat gedwongen klinken, pleit er hooguit voor om het woord 'zaak' in een aantal gevallen te gebruiken als *afkorting* voor 'eigendom van een zaak'. Dat brengt geen verandering teweeg in het begrippenstelsel van het goederenrecht, maar enkel in de woorden waarmee bepaalde begrippen worden aangeduid en gaat daarom minder ver dan het vereenzelvigen van zaak en eigendomsrecht onder de gemeenschappelijke noemer 'goed', dat in de Toelichting Meijers wordt bepleit.⁹

⁷ Vergelijk de artikelen 3:84 en 3:86 lid 1 BW die spreken van respectievelijk overdracht van een goed en overdracht van een (roerende) zaak. Dit terwijl de in art. 3:84 BW bedoelde overdracht onmiskenbaar de overdracht van een vermogensrecht betreft. Art. 3:83 BW spreekt niet voor niets enkel over de overdracht van rechten.

⁸ TM, Parlementaire Geschiedenis Boek 3, 63.

⁹ Het verschil tussen de introductie van een nieuw woord (of een bestaand woord in een nieuwe betekenis) voor een begrip en van een nieuw begrip berust op een strikt onderscheid tussen begrippen en de woorden waarmee ze worden uitgedrukt. Dat dit onderscheid gemaakt dient te worden, volgt al uit het simpele feit dat

De strekking van het tweede argument is dat bepaalde rechtsrelaties, zoals bezit, vruchtgebruik en beheer, (soms) direct betrekking hebben op zaken en dat het daarom niet goed zou zijn om ze enkel op vermogensrechten te laten rusten. Teneinde dit argument op waarde te schatten moeten twee vragen worden onderscheiden. De eerste vraag luidt of het inderdaad zo is dat de genoemde rechtsrelaties inderdaad soms op zaken rusten en niet slechts op rechten. De tweede vraag is of, als dit het geval is, hieraan de conclusie dient te worden verbonden dat zaken en vermogensrechten samen moeten worden genomen onder de noemer ‘goed’.

Van der Steur beantwoordt de eerste van deze vragen ontkennend. Zij stelt dat bezit, dogmatisch gezien, het houden van een *recht* – en dus niet van een zaak – voor zichzelf is.¹⁰ Noch de tekst van art. 3:107 lid 1 BW, noch die van Asser-Mijnssen-De Haan, nr. 100, waarnaar Van der Steur verwijst, ondersteunen deze opvatting evenwel.

Het Burgerlijk Wetboek bepaalt in artikel 3:107 lid 1 dat bezit het houden van een goed voor zichzelf is. Dit goed kan zowel een zaak als een recht zijn, maar dit wil niet zeggen dat het ook een *eigendomsrecht* kan zijn. In ons recht zijn eigendom en bezit twee verschillende relaties die kunnen bestaan tussen een persoon en een zaak.¹¹ Hoewel deze relaties samen kunnen gaan (eigenaars zijn in het algemeen ook bezitters), speelt het begrip bezit ook een belangrijke rol als alternatief voor eigendom.¹² In dit licht is het voor de hand liggend dat de objecten van bezit en eigendom samenvallen, dat wil zeggen dat bezit, net als eigendom, op de zaak zelf rust en dus niet op het eigendomsrecht op de zaak. Een ander argument is dat het bij bezit van zaken gewoonlijk om feitelijke macht gaat en dat deze feitelijke macht een fysieke zaak betreft en niet het immateriële eigendomsrecht op een zaak.¹³ Een derde argument is dat de regeling van artikel 3:107 lid 1 BW onnodig ruim zou zijn als bezit van een eigendomsrecht mogelijk zou zijn. De tekst van deze bepaling spreekt van goederen, hetgeen nadrukkelijk de mogelijkheid opent van het bezit van zaken. Als daarnaast ook het bezit van het eigendomsrecht op zaken mogelijk is, zou bezit betrekking kunnen hebben op zowel de zaak zelf als op het eigendomsrecht daarop. En die twee zouden van elkaar moeten verschillen. Het valt evenwel niet in te zien hoe het bezit van een zaak zou verschillen van het bezit van het eigendomsrecht op die zaak. Op straffe van zinloosheid van artikel 3:107 lid 1 BW dient dit artikel-lid daarom aldus te worden uitgelegd dat bezit slechts betrekking kan hebben op andere rechten dan het eigendomsrecht. Kortom, aan de tekst van artikel 3:107 lid 1 BW valt geen argument te ontleen voor de stelling dat bezit ook het bezit van een eigendomsrecht kan zijn; integendeel.

De kwestie of bezit rust op zaken of op eigendomsrechten komt impliciet ook naar voren in de tekst van Asser-Mijnssen-De Haan, nr. 100. Mijnssen schrijft daar aanvankelijk dat onder bezit wordt verstaan, het uitoefenen van een recht ongeacht of het recht dat de bezitter uitoefent hem ook werkelijk toekomt. Het lijkt dan ook dat dit recht, dat de bezitter niet echt toekomt, het voorwerp van het bezit is. Maar bij nadere beschouwing kan dit niet de juiste interpretatie zijn. Immers, als een bezitter een recht niet heeft, kan hij *dit* recht niet uitoefenen in

verschillende talen verschillende woorden gebruiken voor hetzelfde begrip. Begrippen worden weliswaar noodzakelijkerwijs door middel van woorden uitgedrukt en kunnen dus niet zonder taal bestaan, maar zijn desalniettemin zelf niet talig van aard.

¹⁰ Van der Steur, a.w., 46.

¹¹ Bezit kan ook betrekking hebben op rechten, maar dat is voor mijn huidige doeleinden niet relevant.

¹² Zo zijn de artt. 3: 120 e.v. BW vooral relevant, als bezit en eigendom niet samenvallen. Een belangrijke uitzondering op het uitgangspunt dat eigendom en bezit vaak relevant zijn als alternatieve relaties tussen een persoon en een zaak, is dat de *eigendom* van een roerende zaak wordt overgedragen door het *bezit* ervan te verschaffen. Vgl. art. 3:90 lid 1 BW.

¹³ Dit laatste argument gaat niet op ten aanzien van rechten op immateriële ‘dingen’, zoals werken of uitvindingen, beperkte rechten op zaken en bij vorderingsrechten. Daar gaat het steeds om juridische constructies, waarbij een recht het meest elementaire ‘ding’ is. Het is weinig zinvol om te zeggen dat men een werk (object van een auteursrecht), of een vruchtgebruik (niet een recht van vruchtgebruik, maar het vruchtgebruik zelf) bezit.

letterlijke zin. Uitoefening van het recht kan niets anders betekenen dan ‘zich gedragen alsof men rechthebbende is’. Mijnsen schrijft dan ook enkele regels verderop dat het gaat om het uitoefenen van de bevoegdheden waarop het recht aanspraak geeft. Maar dan ziet men bezit toch vooral als een rechtsvorm die verwant is aan het eigendomsrecht, in bepaalde situaties zelfs een alternatief, hetgeen pleit voor de conclusie dat eigendom en bezit hetzelfde object hebben. Eigendom rust op een zaak; bezit kan dus ook op een zaak rusten.

Het tweede argument uit de toelichting Meijers slaat niet alleen op bezit; het noemt ook vruchtgebruik en beheer als rechtsrelaties die direct op zaken betrekking hebben. Ik zal beheer hier laten rusten en kort ingaan op de rechtsobjecten van beperkte rechten die, al dan niet rechtstreeks, op zaken rusten.

Sommige beperkte rechten, pand en hypotheek zijn hiervan de voorbeelden bij uitstek, zijn duidelijk rechten op rechten, bijvoorbeeld op het eigendomsrecht. De uitoefening van deze rechten brengt mee dat, in het voorbeeld, het eigendomsrecht op bepaalde zaken wordt overgedragen. Het spraakgebruik dat het heeft over een hypotheek op een huis, is juridisch gezien dan ook niet correct en dan niet alleen vanwege dat huis, in plaats van de grond waar het op staat.

Andere beperkte rechten, erfdienstbaarheden en het appartementsrecht zijn daarvan voorbeelden bij uitstek, rusten typisch op een zaak. Het is het erf dat dienstbaar is, niet het eigendomsrecht op dat erf. Weer andere beperkte rechten kunnen zowel op een zaak als op een recht rusten. Te denken valt aan het recht van vruchtgebruik, dat zowel op een zaak kan rusten als op een geldvordering. Maar waar een vruchtgebruik op een zaak rust, rust het niet op het eigendomsrecht van die zaak. Men trekt de vruchten van de zaak, niet van het eigendomsrecht. Daar doet niet aan af dat, bij ontstentenis van een recht van vruchtgebruik, de eigenaar de vruchten had mogen trekken.

In het algemeen kan men dus stellen dat beperkte rechten zowel op zaken als op rechten kunnen rusten, maar dat een concreet beperkt recht hetzij op een zaak, hetzij op een recht, maar nooit op beide tegelijk rust. Kortom, het tweede argument van de Toelichting Meijers om zaken als subcategorie van de goederen te beschouwen, snijdt in zoverre hout dat het daar in gestelde, namelijk dat de bepaalde rechtsrelaties inderdaad soms op zaken rusten en niet slecht op rechten, klopt. Of daaruit ook volgt dat het zinvol is om zaken en rechten samen te nemen onder de omvattende categorie goederen is echter nog een open kwestie. Het antwoord op deze vraag veronderstelt een theorie over juridische begripsvorming. In de volgende paragrafen zal ik een poging doen om het begin van zo’n theorie te ontwikkelen.

2 Begrippen als bouwstenen van het recht

Het recht bestaat ondermeer¹⁴ uit een aantal rechtsregels die rechtsgevolgen verbinden aan feitelijke situaties. Deze rechtsregels zijn in taal geformuleerd, hetgeen betekent dat ze gebruik maken van begrippen. De meeste van deze begrippen zijn ontleend aan het gewone spraakgebruik, maar een aantal daarvan hebben, soms naast een ‘gewone’, een specifiek juridische betekenis. Te denken valt in dit verband aan begrippen als rechtssubject, rechtshandeling, subjectief recht, eigendom, goed en zaak.

Als men het recht vergelijkt met een bouwwerk, vormen deze begrippen de bouwmaterialen waaruit het bouwwerk van het recht wordt opgetrokken. De bouwmaterialen bepalen niet hoe het bouwwerk er uit ziet. Een grote stapel bakstenen kan worden gebruikt om een kathedraal te bouwen, maar ook ten behoeve van een rij woningen. Toch leggen de beschikbare materialen beperkingen op aan de bouwwerken die daarmee kunnen worden gemaakt. Leem is bijvoorbeeld niet geschikt om een modern voetbalstadion met beweegbaar dak te maken.

¹⁴ Het recht omvat meer dan enkel rechtsregels (rechtsbeginselen bijvoorbeeld), maar in de huidige context is dat van minder belang.

Op vergelijkbare wijze bepalen de basisbegrippen van het recht niet wat de inhoud van het recht is, maar leggen ze daar wel beperkingen aan op. Een rechtssysteem dat het begrip subjectief recht niet kent, zal bijvoorbeeld moeite hebben met het regelen van schadevergoeding.

De beperkingen die door een bepaald begrippenkader worden opgelegd, kunnen tot op zekere hoogte worden omzeild door ingenieus gebruik te maken van de bestaande begrippen. Zo kan men, als men niet de beschikking heeft over het begrip subjectief recht, schadevergoeding regelen door in de relevante gevallen een plicht tot schadevergoeding (zonder corresponderend recht) aan te nemen en de 'gerechtigde' een rechtsvordering tot het afdwingen van deze plicht toe te kennen. Op deze wijze wordt het subjectieve recht op schadevergoeding nagebootst. Maar er blijven verschillen, want een subjectief recht op schadevergoeding is een vermogensbestanddeel dat bijvoorbeeld vatbaar is voor beslag, terwijl dit aspect bij rechtsvorderingen ontbreekt. Nu is het weliswaar mogelijk om ook rechtsvorderingen vatbaar te maken voor beslag, maar als men rechtsvorderingen op dergelijke manier voldoende eigenschappen van subjectieve rechten geeft, introduceert men eigenlijk het begrip subjectief recht in het recht.

Als men rechtsbegrippen wil vergelijken met bouwmaterialen, is nog een andere parallel interessant. Sommige bouwmaterialen zijn tot op grote hoogte neutraal ten aanzien van de bouwwerken die men daaruit kan optrekken. Bakstenen zijn hiervan een mooi voorbeeld. Je kunt er weliswaar niet alles van maken, maar toch wel van alles, variërend van uitkijktorens tot kippenhokken. Andere bouwmaterialen leggen meer beperkingen op. Raamkozijnen zijn haast alleen te gebruiken voor het maken van ramen en dientengevolge voor bouwwerken waarin ramen voorkomen. Met de begrippen van het recht is het net zo. Het begrip '(rechts)plicht' is zo breed inzetbaar, dat het haast ondenkbaar is dat het geen rol zou spelen in het recht. Het begrip subjectief recht is al wat specifiek, maar toch nog steeds bijzonder multifunctioneel. Het begrip executoriaal beslag daarentegen, is veel specifiek en de inzet ervan binnen een rechtssysteem veronderstelt veel over de inhoud van het recht. In het algemeen geldt dat naarmate een juridisch begrip algemener is, het gebruik ervan minder eisen stelt aan de inhoud van het recht waarbinnen het wordt gebruikt. Het gebruik van zo'n algemeen begrip is verenigbaar met uiteenlopende inhouden van het recht. Veranderingen in het recht hoeven daarom niet te leiden tot het afschaffen van dergelijke begrippen. Algemene begrippen zijn minder veranderlijk dan het recht waarbinnen ze fungeren. Ook als de privé-eigendom wordt afgeschaft, kan het begrip subjectief recht blijven voortbestaan. Het begrip executoriaal beslag verliest daarentegen zijn nut als verhaal van schulden op het vermogen van de schuldenaar wordt afgeschaft.

Het is mogelijk om bouwmaterialen te combineren om aldus complexere bouwmaterialen te maken. Zo is het mogelijk om planken reeds van te voren een bepaalde vorm te geven en aan elkaar te bevestigen om op die manier kant-en-klare muren van een prefab-woning te krijgen. De combinatie van de bouwelementen wordt dan als het ware verplaatst van de bouw naar de productie van bouwmaterialen. Als dergelijke complexere materialen gebruikt worden, hoeft er bij het bouwen zelf minder te worden gedaan. De inzetbaarheid van dergelijke complexe onderdelen is echter beperkt; ze kunnen alleen worden gebruikt voor de klus waarvoor ze gemaakt zijn. Sommige juridische begrippen zijn te vergelijken met dergelijke complexe bouwmaterialen. Het reeds eerder genoemde executoriaal beslag is daar een voorbeeld van. In het begrip executoriaal beslag zit als het ware een stukje positief recht ingebakken. Door dit begrip te hanteren, kiest men voor recht dat het mogelijk maakt om verhaal te zoeken op het vermogen van mensen en daartoe tot executie van (delen van) dit vermogen over te gaan. Zo'n complex juridisch begrip is als het ware samengesteld uit meer eenvoudige begrippen (verhaal, executie, schuld) in combinatie met wat inhoudelijk recht. Door te kiezen voor het gebruik van dergelijke begrippen kiest men impliciet ook voor recht met een bepaalde inhoud.

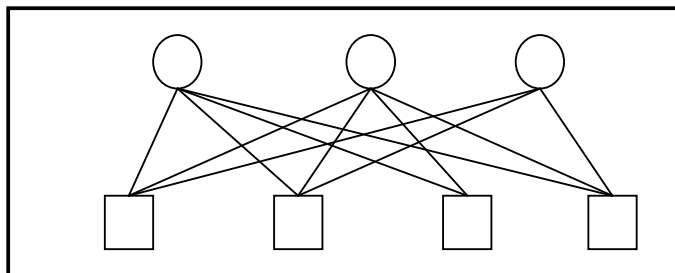
Zoals de voorbeelden van de rechtsplicht en de executoriale executie laten zien vertoont het recht een spectrum van begrippen, van heel algemeen tot heel specifiek, waarin nauwelijks, respectievelijk tamelijk veel inhoudelijk recht zit ingebakken en die daarom relatief meer, respectievelijk minder stabiel zijn onder de verandering van het inhoudelijke recht.

3 Begrippen als schakels in ketens van juridisch redeneren

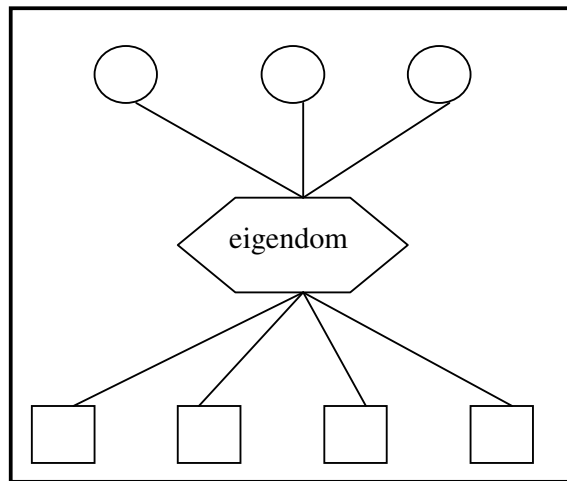
Het belang van juridische begrippen wordt zichtbaar als men kijkt naar de functie die ze vervullen binnen juridisch redeneren. Neem bijvoorbeeld het begrip 'zaak'. Als iets een zaak is, heeft dat bepaalde rechtsgevolgen. Zo zijn zaken vatbaar voor eigendom en zijn eigendomsrechten overdraagbaar. Het gevolg van kwalificeerbaarheid als zaak in combinatie met deze twee rechtsregels is dat zaken vatbaar zijn voor overdracht. Nu kan het onwenselijk zijn dat sommige dingen, bijvoorbeeld lichaamsdelen, vatbaar zijn voor overdracht. Als men de overdracht van lichaamsdelen wil voorkomen, zijn er verschillende manieren om dit te bewerkstelligen. Zo kan men voor lichaamsdelen een uitzondering maken op de regel dat eigendom vatbaar is voor overdracht. Ook kan men voor lichaamsdelen een uitzondering maken op de regel dat zaken vatbaar zijn voor eigendom. En tenslotte is het mogelijk om lichaamsdelen niet als zaken te beschouwen. Als men voor deze laatste aanpak kiest, stopt men als het ware een stukje recht, lichaamsdelen kunnen niet overgedragen worden, in het begrip 'zaak'. De juridische begrippen zijn hiermee, net als de inhoudelijke rechtsregels, instrumenten waarmee de samenleving geregeld kan worden. Dit roept de vraag op welk instrument, de inhoudelijke regel, of het juridische begrip, gehanteerd moet worden onder welke omstandigheden.

Meer in het algemeen kan men zeggen dat de algemene begrippen schakels vormen in ketens van juridisch redeneren. Als aan de voorwaarden van bepaalde regels is voldaan, is een begrip van toepassing en de toepasselijkheid van het begrip maakt dat weer andere regels toepasselijk worden. Als er maar één soort situatie is waarin het begrip van toepassing is en als de toepasselijkheid van het begrip maar één rechtsgevolg heeft, is het begrip overbodig. Stel bijvoorbeeld dat er maar één manier is om eigendom te verwerven, namelijk zaaksvorming en dat het zijn van eigenaar maar één rechtsgevolg heeft, namelijk dat men de zaak mag gebruiken. Dan heeft men het begrip eigendom niet nodig. De regel 'Als men iets heeft gemaakt, mag men het gemaakte gebruiken' zou dan volstaan.

Het wordt anders als men, zoals in werkelijkheid, op vele wijzen eigendom kan verwerven en als aan het zijn van eigenaar vele rechtsgevolgen zijn verbonden. Als er drie manieren zijn om eigenaar te worden en als er vier rechtsgevolgen zijn verbonden aan eigendom, zouden drie *maal* vier, dus twaalf regels nodig zijn om zonder gebruik te maken van het begrip eigendom deze juridisch situatie weer te geven:

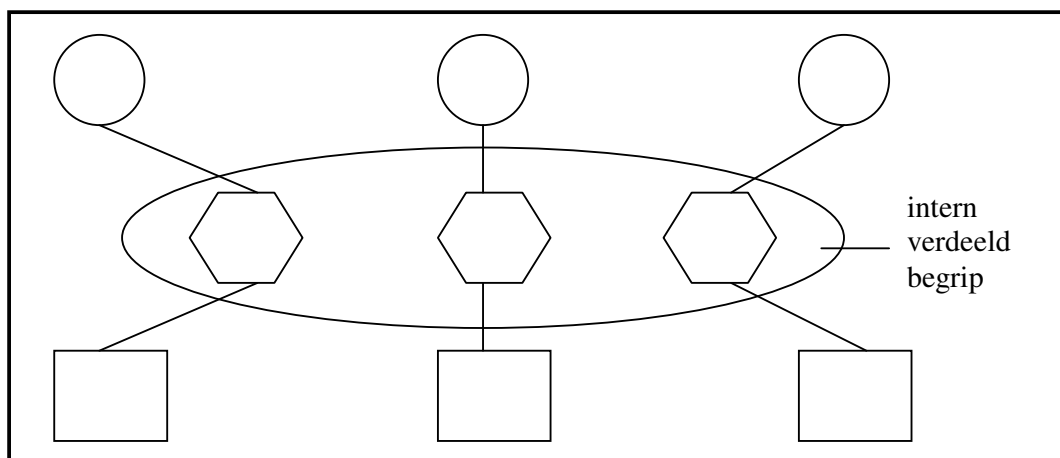
Door gebruik te maken van het begrip eigendom zijn er drie *plus* vier, dus zeven regels nodig:

Als eerste benadering zou men kunnen stellen dat het zinvol is om gebruik te maken van een juridisch begrip indien:

1. het begrip in meer dan één situatie van toepassing is, of
2. aan de toepasselijkheid van het begrip meer dan één rechtsgevolg is verbonden, of (bij voorkeur)
3. een combinatie van bovenstaande situaties.

Als de rechtsgevolgen van de toepasselijkheid van een begrip niet uniform zijn, maar verschillen al naar gelang de constellatie van feiten waarop het begrip is gebaseerd, wordt het gebruik van het begrip minder zinvol. Het begrip is dan als het ware intern verdeeld. Het lijkt alsof er sprake is van één begrip, maar eigenlijk gaat het om verscheidene begrippen die door middel van hetzelfde woord worden aangeduid. Een dergelijke situatie kan men grafisch als volgt voorstellen:

Een mooi voorbeeld van zo'n intern verdeeld begrip is het begrip subjectief recht. Er zijn verschillende soorten subjectieve rechten. De wijze waarop men een subjectief recht verworft, verschilt al naar gelang het soort recht waar het om gaat. Vorderingsrechten moeten gebaseerd zijn op een bron van verbintenissen. Eigendomsrechten moet men verwerven via een vorm

van eigendomsverkrijging. Persoonlijkheidsrechten heeft men ‘van nature’. Bovendien verschillen de rechtsgevolgen van het hebben van een subjectief recht van elkaar en deze verschillen hangen samen met de verschillen in de wijzen waarop de subjectieve rechten worden verworven. Zo zijn de rechtsgevolgen van het hebben van een vorderingsrecht andere dan die van het hebben van eigendom en weer andere dan die van het hebben van een persoonlijkheidsrecht. Kortom, juridisch gezien is er weinig dat deze verschillende soorten subjectieve rechten gemeen hebben en veel dat ze doet verschillen. Het brengen van al deze varianten onder de gemeenschappelijke noemer ‘subjectief recht’ verschaft dan weinig inzicht en doet mogelijk meer kwaad dan goed, omdat het suggereert dat de verschillende soorten subjectieve rechten iets gemeen hebben dat er in werkelijkheid niet is.

Al is er weinig dat *alle* subjectieve rechten gemeen hebben, dit sluit niet uit dat elk soort subjectief recht wel wat gemeen heeft met *een* ander soort subjectief recht. Het gaat dan om ‘familiegelijkenissen’ in Wittgensteiniaanse zin: elk lid van een familie wel wat gelijkenissen heeft met een ander lid van die familie, maar er is niets dat alle familieleden gemeen hebben. Naar mijn mening zijn dergelijke familiegelijkenissen onvoldoende grond om een speciaal begrip voor te introduceren. Ze vormen eerder een historische verklaring dan een rechtvaardiging voor het bestaan van zo’n begrip.¹⁵

Overigens dient deze kritiek op het begrip subjectief recht niet te worden geïnterpreteerd op het hanteren van de verschillende soorten subjectieve rechten als middel om het recht te conceptualiseren. Ik heb problemen met het overkoepelende begrip ‘subjectief recht’ als verzamelcategorie voor de verschillende soorten subjectieve rechten, niet met deze soorten zelf. Bovendien doet dit er niet aan af dat het begrip ‘subjectief recht’ wel degelijk zin heeft om een dubbelzinnigheid in de betekenis van het woord ‘recht’ op te heffen, namelijk om rechten als rechtsposities van individuen te onderscheiden van het recht zoals dat, bij benadering, bestaat uit rechtsregels en rechtsbeginselen (het objectieve recht).

4 Het begrip ‘goed’

Het Nederlandse burgerlijk recht kent het begrip vermogensrecht en daarnaast het begrip goed. Is het zinvol om deze begrippen naast elkaar te hanteren en meer in het bijzonder om het begrip goed naast het begrip vermogensrecht in te voeren? We hebben gezien dat de Toelichting Meijers twee redenen opgeeft voor het samen nemen van vermogensrechten en zaken onder de noemer ‘goed’, namelijk dat dit zou aansluiten bij het spraakgebruik en dat, als men zaken niet als goederen zou beschouwen, men zou moeten spreken van bezit, vruchtgebruik en beheer van de eigendom van een zaak, in plaats van de zaak zelf. Hiermee zou men het feitelijke aspect van dit bezit, vruchtgebruik en beheer miskennen. De eerste van deze twee redenen heb ik reeds als minder relevant terzijde gelegd. Ten aanzien van het tweede argument heb ik betoogd dat wat daarin wordt gesteld weliswaar correct is, maar dat nog niet duidelijk is of daaruit volgt dat het begrip goed geïntroduceerd moet worden in ons recht.

In paragraaf 3 heb ik de opvatting verdedigd dat het zinvol is om een bepaald juridisch begrip te hanteren als voldaan is aan één van de volgende voorwaarden:

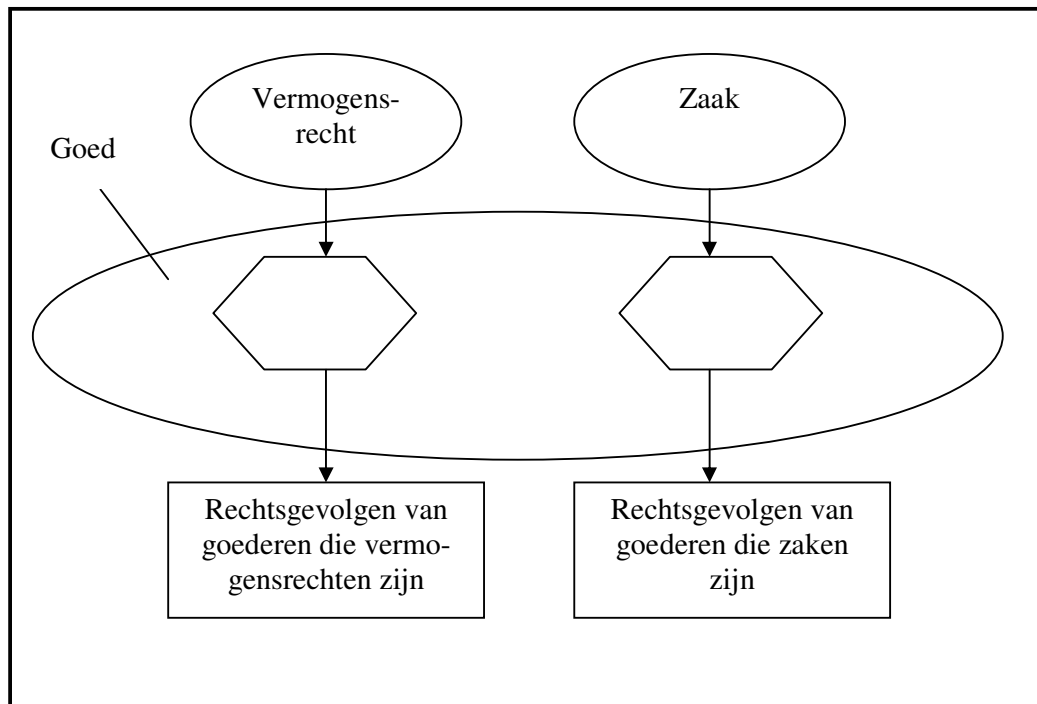
1. het begrip is in meer dan één situatie van toepassing, of
2. aan de toepasselijkheid van het begrip is meer dan één rechtsgevolg verbonden, of (bij voorkeur)
3. een combinatie van bovenstaande situaties.

¹⁵ Wittgensteiniaanse familiegelijkenissen moeten niet verward worden met het zogenaamde ‘normaaltype’. Bij een normaaltype is er een bundel eigenschappen die gedeeld worden door de normale species van de soort (het type). Verder kent de soort een aantal minder normale gevallen, die enkele van deze eigenschappen ontberen. Bij familiegelijkenissen bestaat zo’n bundel normale eigenschappen in het geheel niet.

Het begrip goed is in twee situaties van toepassing, namelijk als het gaat om een vermogensrecht, of een zaak. Bovendien zijn aan de toepasselijkheid van het begrip verscheidene rechtsgevolgen verbonden:

- Op goederen die voor overdracht vatbaar zijn kan pand of hypotheek worden gevestigd.
- Alle goederen vallen in de huwelijksgemeenschap.
- Een schuldeiser kan zich verhalen op alle goederen van zijn schuldenaar.
- Het hele vermogen (waaronder alle goederen) van de schuldenaar valt in een faillissement.
- Erfgenamen treden in het bezit van de goederen van de erflater.¹⁶

Het lijkt er dus op dat het zinvol is om het begrip goed in het Nederlandse goederenrecht te hanteren. Maar bij nadere beschouwing zit er een addertje onder het gras. Het is opvallend dat al deze rechtsgevolgen die worden verbonden aan het zijn van een goed betrekking hebben op vermogensrechten. Overal waar in het bovenstaande ‘zaak’ kan worden ingevuld, wordt eigenlijk het eigendomsrecht op de zaak bedoeld. Daar komt bij dat voor goederen die zaken zijn andere rechtsgevolgen gelden, met name dat ze vatbaar zijn voor eigendom en (in bepaalde gevallen) voor de vestiging van beperkte zakelijke rechten. Grafisch voorgesteld zie het er als volgt uit:

Blijkbaar is het begrip goed een intern verdeeld begrip, net als ‘subjectief recht’. Er wordt weinig gewonnen door zaken en vermogensrechten samen te nemen onder de noemer ‘goed’, want voor het bepalen van de rechtsgevolgen moet toch weer worden teruggegrepen op de reden waarom iets een goed is, namelijk dat het een vermogensrecht is, of dat het een zaak is. Het valt daarom te overwegen het begrip goed uit het Nederlandse vermogensrecht te verwijderen. Ten aanzien van de criteria voor begripsvorming dient bovendien een extra cumulatief vereiste te worden opgenomen naast de drie reeds genoemde alternatieven, namelijk dat een begrip niet intern verdeeld is.

¹⁶ Van der Steur, a.w., 13.

5 Begripsomvang

In een bespreking van de rol van begrippen in het recht dienen twee vragen uit elkaar te worden gehouden. De ene vraag is of het zinvol is het recht vorm te geven met behulp van een bepaald juridisch begrip. Ter beantwoording van deze vraag heb ik hierboven enkele criteria genoemd. De andere vraag is of het zinvol is om een bepaald verschijnsel onder een begrip te laten vallen. Het gaat dan niet om het bestaan van het begrip binnen het rechtssysteem, maar om de afbakening van het begrip, de begripsomvang. In dit verband spelen vragen als 'Is het zinvol om lucht als zaak te classificeren?'. Bij de beantwoording van deze tweede vraag dient om te beginnen onderscheid te worden gemaakt tussen:

- de inhoud van een begrip,
- de toepasselijkheidsvoorwaarden van het begrip en
- de gevolgen van de toepasselijkheid van het begrip.

Als we dit bijvoorbeeld toespitsen op het begrip zaak, is dit het onderscheid tussen wat het wil zeggen dat iets een zaak is, de voorwaarden waaraan iets moet voldoen wil het als zaak kunnen worden gekwalificeerd en de rechtsgevolgen die verbonden zijn aan het feit dat iets een zaak is. Met name het eerste van deze drie aspecten van het zaaksbegrip is minder eenvoudig te doorgronden. Is er zoiets als de aard van een zaak, dat niet opgaat in de toepasselijkheidsvoorwaarden van het begrip zaak en de rechtsgevolgen die aan die toepasselijkheid zijn verbonden? Het is goed denkbaar dat deze vraag niet voor alle begrippen tot hetzelfde antwoord moet leiden. Mogelijk zijn sommige begrippen niet meer dan constructies om regelgeving te vereenvoudigen, op de manier die hierboven is aangegeven. Andere begrippen staan dan weer voor min of meer 'natuurlijke' conglomeraten van toepasselijkheidsvoorwaarden en bijbehorende (rechts)gevolgen, die hebben geleid tot spontane begripsvorming. De wetgever kan dan van zo'n natuurlijk begrip gebruik maken om te komen tot eenvoudige regelgeving.

Als er sprake is van zo'n 'natuurlijk' begrip, geldt dat de juridische toepasselijkheidsvoorwaarden van dit begrip, op straffe van het scheppen van verwarring, niet te veel mogen afwijken van die in het gewone spraakgebruik. Enige precisering ten opzichte van het gewone taalgebruik kan wenselijk zijn, maar als de wetgever sterk wil afwijken van dit spraakgebruik, is het beter om een nieuwe, technisch-juridische term te introduceren. Ik denk dat het begrip 'zaak' zo'n natuurlijk begrip is¹⁷ en vind dan ook dat de vereisten die het Burgerlijk Wetboek aan zaken stelt niet te veel mogen afwijken van die welke het gewone spraakgebruik stelt. Als de wetgever het onwenselijk acht dat sommige dingen die volgens het gewone spraakgebruik zaken zijn, de rechtsgevolgen krijgen die het recht aan het zijn van een zaak verbindt, dan dient de wetgever er mijns inziens niet voor te kiezen om aan deze dingen de juridische status van zaak te onthouden. In plaats daarvan zou hij er voor moeten kiezen om aan dergelijke zaken de rechtsgevolgen te onthouden die aan de 'gewone' zaken wel toekomen. Als het bijvoorbeeld onwenselijk is dat er handel ontstaat in menselijke lichamen¹⁸, dient de handel niet te worden geblokkeerd door lichamen de status van zaak te ontzeggen, maar op andere wijze. Dat kan bijvoorbeeld door lichamen niet als objecten van vermogensrechten te beschouwen (nog steeds een begripsmatige aanpak), of door overdracht van lichaamsdelen onmogelijk te maken (aanpassing van de rechtsgevolgen).

Als een juridisch begrip qua inhoud niet te veel is gebonden aan het gewone spraakgebruik - dat geldt dus met name bij relatief kunstmatige begrippen als 'goed' en 'overdracht' - kunnen de toepasselijkheidsvoorwaarden gemakkelijker afhankelijk worden gemaakt van de wenselijkheid van het intreden van de aan het begrip verbonden rechtsgevolgen. Neem bijvoorbeeld het begrip 'werk', dat een rol speelt in het auteursrecht. Van der Steur merkt op dat het

¹⁷ Dit ondanks het feit dat het begrip zaak in het oude BW voor iets anders stond. De terminologie van het nieuwe BW is mijns inziens dan ook een verbetering ten opzichte van die van het oude.

¹⁸ Vgl. Asser-Mijnssen- De Haan, 58.

bij de kwalificatie van dingen als werken neer komt op de vraag of bescherming van deze dingen als object van het auteursrecht te legitimeren valt op grond van de utiliteitsgedachte. Levert bescherming via het auteursrecht meer op dan de kosten die dit meebrengt?¹⁹ Los van de vraag of dit nu het ideale criterium is, illustreert deze aanpak wel dat de voorwaarden voor toepasselijkheid van het begrip werk afhankelijk worden gemaakt van de wenselijkheid dat de rechtsgevolgen verbonden aan het zijn van een werk intreden. Zo moet het mijns inziens ook zijn, omdat ‘werk’ een kunstmatig begrip is.

Juist bij kunstmatige begrippen lijken er ruime mogelijkheden te zijn om de begripsomvang (via de toepasselijkheidsvoorwaarden) afhankelijk te maken van de gewenste rechtsgevolgen. Als men bijvoorbeeld van oordeel is dat onzedelijke werken (pornografie) niet voor auteursrechtelijke bescherming in aanmerking dienen te komen, zou men dit oordeel ten grondslag kunnen leggen aan het besluit om pornografie niet als ‘werk’ te kwalificeren. Toch blijkt deze aanpak niet te worden gekozen. Dat kan zijn omdat men pornografie niet van auteursrechtelijke bescherming wil uitsluiten, maar ook omdat men, ook bij relatief kunstmatige begrippen als ‘werk’, de toepasselijkheidsvoorwaarden relatief eenvoudig wil houden en geen uitzonderingen wil maken voor bepaalde categorieën dingen die weliswaar veel gemeen hebben met (andere) werken, maar die men niet auteursrechtelijk wil beschermen. Dit wijst op een tweede eis aan de afbakening van begrippen: de criteria voor de toepasselijkheid van een begrip dienen niet te ingewikkeld te zijn.

Deze tweede eis kan in bepaalde gevallen op gespannen voet staan met de eerste eis dat de toepasselijkheidsvoorwaarden moeten aansluiten bij de wenselijkheid van het intreden van het aan de kwalificatie verbonden rechtsgevolg. Dit brengt me terug op een algemener punt, namelijk dat kwalificatie met behulp van een begrip niet automatisch hoeft te leiden tot alle rechtsgevolgen welke normaal gesproken aan deze kwalificatie zijn verbonden. Net zo min als alle zaken voorwerpen van vermogensrechten hoeven te zijn, hoeven alle werken (van letterkunde, wetenschap of kunst) beschermd te worden door het auteursrecht. Onthouding van deze bescherming hoeft dus niet plaats te vinden door het begrip werk niet van toepassing te doen zijn, maar kan ook plaats vinden door bepaalde werken niet auteursrechtelijk te beschermen. Op deze manier kunnen de toepasselijkheidsvoorwaarden van kunstmatige begrippen relatief eenvoudig worden gehouden. Dit gaat dan ten koste van het ingewikkelder maken van de regels die rechtsgevolgen verbinden aan de toepasselijkheid van deze begrippen.

Samenvattend zou men dus kunnen stellen dat in ieder geval de volgende factoren relevant zijn voor de toepasselijkheidsvoorwaarden van begrippen:

1. Bij natuurlijke begrippen dienen de juridische toepasselijkheidsvoorwaarden zo min mogelijk af te wijken van die in het gewone spraakgebruik.
2. De toepasselijkheidsvoorwaarden van een begrip dienen zo te worden gekozen dat zoveel mogelijk van de rechtsgevolgen die aan de toepasselijkheid zijn verbonden wenselijk zijn.
3. De toepasselijkheidsvoorwaarden dienen zo eenvoudig mogelijk te zijn.

6 Rechtsvergelijking

Tot slot iets over de conceptualisering van rechten en rechtsobjecten in het Duitse en het Engelse recht.

In de Toelichting Meijers wordt opgemerkt dat het Duitse burgerlijk wetboek het begrip ‘Gegenstand’ tamelijk willekeurig (‘toevallig’) gebruikt voor lichamelijke en onlichamelijke vermogensbestanddelen.²⁰ Een helder begrippenkader vinden we daarentegen in Larenz’ Algemeen Deel.²¹ Larenz onderscheidt rechtsobjecten (Rechtsgegenstände) van de eerste, twee-

¹⁹ A.w. 253.

²⁰ TM, Parlementaire Geschiedenis Boek 3, 61.

²¹ K. Larenz, *Allgemeiner Teil des Deutschen Bürgerlichen Rechts*, 7. Auflage, München: Beck 1989, 281 e.v.

de en (hypothetisch) derde orde. Rechtsobjecten van de eerste orde zijn (volgens §90 BGB stoffelijke) zaken en immateriële objecten waarop een jegens derden werkzaam beschikkings- of gebruiksrecht (Herschaffts- oder Nutzungsrecht) mogelijk is. Larenz geeft als voorbeelden van deze laatste categorie geestelijke werken en uitvindingen.

Hoewel rechtsobjecten van de eerste orde dus immaterieel kunnen zijn, vallen rechten daar nadrukkelijk niet onder. In dit verband bespreekt Larenz het eigendomsrecht, dat een rechtsobject van de tweede orde is en dat goed moet worden onderscheiden van de zaak die het object van eigendom is en een rechtsobject van de eerste orde. Ook prestaties worden expliciet buiten de categorie van rechtsobjecten (van welke orde dan ook) gelaten, zij het zonder motivering.

Larenz gebruikt de uitdrukking 'rechtsobject van de tweede orde' voor de objecten van beschikkende rechtshandelingen (Verfügungsgegenstände). Hoewel het gewone spraakgebruik de mogelijkheid openlaat dat over zaken wordt beschikt, is dit volgens Larenz onnauwkeurig. De rechtsobjecten van de tweede orde zijn subjectieve (vermogens-)rechten en rechtsrelaties (Rechtsverhältnisse). Dat ze van de tweede orde zijn, komt omdat ze betrekking hebben op rechtsobjecten van de eerste orde.²²

Rechtsobjecten van de derde orde zouden rechtsobjecten zijn die betrekking hebben op (ondermeer) rechtsobjecten van de tweede orde. Larenz noemt in dit verband het vermogen, dat (ondermeer) zou bestaan uit subjectieve rechten. Maar Larenz ontkent dat een vermogen een zelfstandig rechtsobject is.

We zien dat Larenz met zijn scherpe onderscheid tussen rechtsobjecten van de eerste en de tweede orde (impliciet) afstand neemt van de Nederlandse vereenzelviging van zaken en vermogensrechten onder de abstracte categorie van goederen. Terecht, naar mijn mening die ik hierboven heb gemotiveerd.

Het Engelse recht kent geen systematische theorievorming omtrent (de objecten van) vermogensrechten. Zowel materiële als immateriële dingen (objects en assets) kunnen het voorwerp zijn van *property*. Rudden noemt tien verschillende soorten objecten van *property*, te weten: land, levende schepselen, 'goods' (roerende zaken), in documenten belichaamde immateriële dingen (zoals cheques), in documenten gerepresenteerde immateriële dingen (zoals aandelen), ongedocumenteerde immateriële dingen, zoals kredietverhoudingen, intellectuele eigendom, geld en kapitaal en inkomen.²³ Hoewel er, in de afwezigheid van expliciete theorievorming op dit punt, weinig met zekerheid te zeggen valt, duidt dit lijstje er op dat het onderscheid tussen rechten en hun objecten niet al te scherp wordt gemaakt. Vanuit het perspectief van de rechtswetenschap (mogelijk in contrast tot de rechtspraktijk) lijkt me dit minder aantrekkelijk dan de Nederlandse en, a fortiori de door Larenz gepresenteerde Duitse, aanpak.

²² Men zou zich kunnen afvragen of vorderingsrechten niet rechtsobjecten van de eerste orde zijn, omdat ze betrekking hebben op prestaties, die zelf geen rechtsobjecten zijn. Ook wat rechtsverhoudingen betreft is het minder duidelijk. Ik kan me zelfs voorstellen dat een rechtsverhouding van de derde orde is, omdat hij rechtsobjecten van de tweede orde omvat. Te denken valt bijvoorbeeld aan een verbintenis, die subjectieve rechten (tot nakoming) omvat. (Tenzij men natuurlijk, in navolging van wat ik suggereerde, vorderingsrechten beschouwt als rechtsobjecten van de eerste orde.)

²³ F.H. Lawson en B. Rudden, *The Law of Property*, 3rd ed., Oxford: University Press 2002, 22.